

ВETERАНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ

Ще 2021 року Міністерство у справах ветеранів України розпочало роботу з підготовки Стратегії розвитку ветеранського бізнесу до 2030 року (<https://mva.gov.ua/ua/npa/proyekt-strategiyi-rozvitku-pidpriyemnickih-iniciativ-veteraniv-vijni>). Успішний ветеран-підприємець, який активно розвиває власну справу, свою громаду та державу – так розробники визначили ціль, яка мала б бути досягнута у результаті реалізації цієї Стратегії.

З початком нової фази війни росії проти України 24 лютого 2022 року значення цього документу зростатиме з двох ключових причин: зруйновану війною економіку України неможливо відродити без активізації підприємницьких ініціатив; чим довше триватиме війна, тим більшою буде кількість ветеранів і ветеранок війни. Використання підприємницького потенціалу ветеранів для відродження економіки України – має стати одним із ключових завдань державної ветеранської політики, частиною якої слід розглядати й зазначену Стратегію.

Підтримка ветеранського бізнесу розглядається органами влади також як один із інструментів реалізації Стратегії переходу від військової служби до цивільного життя, що розробляється Міністерством у справах ветеранів України (<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3646726-laputina-nazvala-osnovne-zavdanna-strategii-perehodu-vid-vijskovoї-sluzbi-do-civilnogo-zitta.html>).

Залучення ветеранів до бізнесу є світовою практикою. Зокрема, до фермерства, що розглядається як ефективний спосіб допомогти ветеранам реабілітуватися та інтегруватися в цивільне життя (<https://dauntlessvf.org/our-vision-how-can-we-get-veterans-into-farming/>).

Щоб залучити ветеранів до підприємництва, надати допомогу суб'єктам ветеранського підприємництва, треба правильно зрозуміти ветеранське середовище, оцінити готовність ветеранів до підприємницької діяльності.

У зарубіжжі дослідження проблем ветеранського підприємництва є предметом уваги як окремих дослідників, так і різних інституцій – як державних так і недержавних. Чимало їх у США, наприклад: U.S. Small Business Administration, у структурі якої є підрозділ з розвитку бізнесу ветеранів (<https://www.sba.gov/about-sba/sba-locations/headquarters-offices/office-veterans-business-development/office-veterans-business-development-resources>); Institute for Veterans and Military Families (<https://ivmf.syracuse.edu/>) при Сиракузькому університеті; некомерційні мережеві організації підприємців-ветеранів і військових, такі як Bunker Labs (<https://bunkerlabs.org/>), Warrior Rising (<https://www.warriorrising.org/>).

Ветеранське підприємництво є предметом дослідження й у країнах Європи (<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=59236>), особливо в тих, де військові конфлікти проходили нещодавно, наприклад, у Хорватії (<https://www.semanticscholar.org/paper/War-veteran-entrepreneurship%3A-Veterans%27-in-Croatia-Pe%25%20A%20lorda-Gregov/1c04a5a6df8d45ed371c29fa56261b96fe3d8d8e>).

Глибинних досліджень що були б сфокусовані на вивченні проблем ветеранського підприємництва, зокрема, сільськогосподарського підприємництва в Україні, поки що виявити не вдалося. Водночас, ця тема зустрічається у низці досліджень, що пов'язанні з вивченням загального ветеранського середовища, серед яких варто виокремити такі документи:

- Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей (<https://ukraine.iom.int/uk/resources/zhyttya-pislya-konfliktu-opytuvannya-shchodo-sotsialno-demohrafichnykh-ta-sotsialno-ekonomichnykh-kharakterystyk-veteraniv-konfliktu-na-skhodi-ukrayiny-ta-yikhnikh-simey-sichen-202>).

- Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо поточних умов працевлаштування (<https://www.irex.org/sites/default/files/Veterans%E2%80%99%20Current%20Employment%20Conditions%20%E2%80%93%20Ukrainian.pdf>).

- Портрет ветерана російсько-української війни 2014 - 2022 рр. (https://veteranfund.com.ua/opportunity/portret_veterana/).

- Роль ветеранської спільноти у розбудові демократичного суспільства (http://fes.kiev.ua/n/cms/fileadmin/upload2/FES_VETERAN_M_final.pdf).

І тільки дослідження Бортнічука Т.М. із Українського Католицького Університету «Політики локальних урядів щодо розвитку ветеранських бізнесів» (<https://er.ucu.edu.ua/handle/1/2341?show=full>) є сфокусованим на темі ветеранського підприємництва.

Є одна, але дуже значна, особливість більшості існуючих досліджень ветеранського підприємництва в Україні: вони концентруються виключно на описі існуючої ситуації. Висновки чи рекомендації щодо того, як, якими мають бути дії суспільства у цій сфері - поза їх межами.

Зарубіжні дослідники виокремлюють головні перешкоди, з якими стикаються ветерани у своєму прагненні розпочати бізнес (https://ivmf.syracuse.edu/wp-content/uploads/2017/11/OperationVetpreneurshipBRIDGING-THE-GAP_Motivations-Challenges-and-Successes-of-Veteran-EntrepreneursINTERIM.pdf):

- 1) прогалин у знаннях/відсутність наставників;
- 2) проблемами фінансування,/доступ до капіталу;
- 3) мережі обмежені або відсутні;

Мета цієї статті - на основі раніше проведених досліджень та світового досвіду запропонувати рекомендації щодо напрямів та шляхів розвитку ветеранського підприємництва.

Більшість ветеранів російсько-української війни є людьми працездатного віку: 68% мають вік від 27 до 48 років. Отже, можливість вчитися і перекваліфікуватися для них є актуальною.

До повномасштабної війни росії проти України налічувалося 286 тис. жінок зі статусом ветерана, включаючи членів родин загиблих та померлих ветеранів. Після закінчення бойових дій на території України ветеранок буде набагато більшою. Тобто, є очевидною потреба у створенні умов для розвитку жіночого ветеранського підприємництва. Прикладом таких дій може служити Veteran Women Igniting the Spirit of Entrepreneurship (V-WISE)/«Жінки-ветерани, які запалюють дух підприємництва» (<https://ivmf.syracuse.edu/programs/entrepreneurship/start-up/v-wise/>) - програма, яка була створено, щоб надати жінкам-ветеранам і військовим подружжям/партнерам змогу знайти набути навичок ведення бізнесу. V-WISE частково фінансується Адміністрацією малого бізнесу США та філантропами.

Ветерани війни далеко не завжди є забезпеченими людьми: тільки 36% ветеранів мають достатній дохід, щоб купувати продукти харчування та одяг, 19% відсотків домогосподарств ветеранів відносять себе до категорії з низьким рівнем матеріального добробуту. Так ситуацію слід враховувати при враховувати при підготовці програм для кредитування та навчання ветеранів: навчання підприємству для ветеранів/ветеранок та членів їхніх сімей має бути, як правило або безкоштовним або частково безкоштовним; для забезпечення доступу до фінансування ветеранів/ветеранок, що бажають відкрити власну справу, слід подбати про інститути гарантування поручительства.

Найбільша кількість ветеранів до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну були військовослужбовцями ЗСУ та інших силових підрозділів – 31%, а частка осіб, зайнятих власною склала 16%. Це дає підстави для припущення, що більшість ветеранів/ветеранок України мають невеликі знання та навички ведення бізнесу, тому потрібно створювати систему бізнес-навчання. Важливість залучення міністерства, що опікується питаннями освіти, до цієї справи є очевидним. Водночас, чимало інших органів влади мають ресурси для такого навчання. Наприклад, Мінагрополітики опікується таким інститутом як сільськогосподарське дорадництво. Включення роботи з розвитку ветеранського підприємництва до переліку соціально спрямованих дорадчих послуг та державне фінансування такої діяльності могло б мати суттєвий позитивний вплив на залученість ветеранів до такого підприємництва. Окрім того, Мінагрополітики має власні навчальні центри, що могли б бути долучені до цієї справи.

Після повномасштабного вторгнення росії у лютому 2022 року, більшість ветеранів повернулися на війну. Тому, якщо мова йде про політику розвитку ветеранського підприємництва, то невід'ємною її частиною має бути робота з сім'ями ветеранів. Зокрема з дітьми.

42% працевлаштованих ветеранів до служби мали роботу, яка відрізнялася від тієї, яку вони отримали після повернення зі служби. Це означає, що перекваліфікація ветеранів є звичним явищем. Водночас, те, що самозайнятими особами залишилися 25% опитаних ветеранів слід розглядати

як підтвердження потенціал для розвитку ветеранського підприємництва. Важливо, щоб ветерани мали достовірну інформацію про потреби у робочій силі, перспективних напрямках економічної діяльності. Тобто, система інформування про це має важливе значення для зростання економічної активності ветеранів.

39% ветеранів, які мешкають в сільській місцевості, зазначили, що їх не хотіли брати на роботу через те, що вони ветерани АТО/ООС. Така дискримінація є неприпустимою, тому видається доцільним не тільки проводити роз'яснювальну роботу серед роботодавців, формувати нульову толерантність до такої поведінки роботодавців, а й передбачити правову відповідальність за такі дії роботодавців.

Фізичні травми, отримані внаслідок конфлікту, були основною перешкодою у пошуку роботи для приблизно 27% непрацевлаштованих ветеранів. У США велика увага приділяється підтримці ветеранів з інвалідністю. Зокрема, створено Національний фонд ветеранів-з інвалідністю (DVNF) (<https://www.dvnf.org/>). Закон про бізнес, який належить ветеранам-інвалідам штату Нью-Йорк дозволяє власникам бізнесу ветеранів отримати сертифікат як бізнес, який належить ветеранам-інвалідам SDVOB (<https://ogs.ny.gov/veterans>), що передбачає особливу їхню участь у державних закупівлях продукції для потреб штату. Також у США є програма підтримки інклюзивного ветеранського фермерства AgrAbility (<http://www.agrability.org/>), завданням якої є покращити якість життя фермерів, власників ранчо та інших сільськогосподарських працівників з обмеженими можливостями. Усі проекти AgrAbility підпорядковані Державній кооперативній службі досліджень, освіти та дорадництва

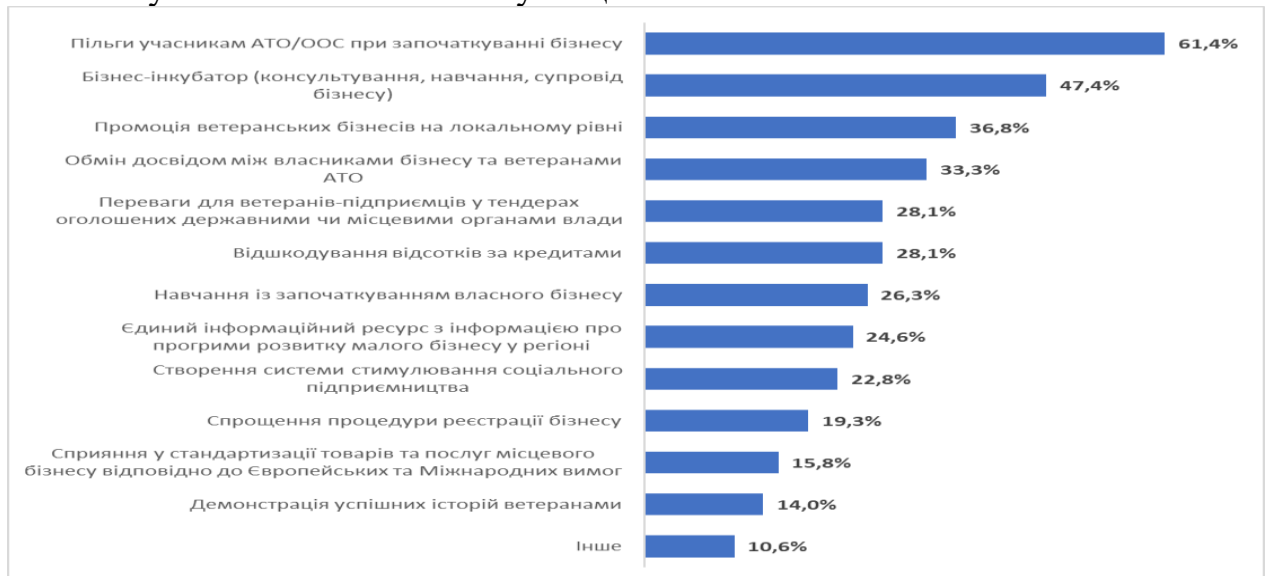
Чимало з ветеранів заявляють, що навряд чи повернуться на свої попередні місця роботи через зміну світогляду. Їм важко виконувати завдання, пов'язані зі спілкуванням з іншими людьми - вони відчувають погіршення стосунків з колегами. У них мало контактів у підприємницьких колах, органах влади. Вони мало знають про існуючі програми та допомоги та не знають як ними користуватися. Це ж стосується й освітніх програм. Зважаючи на те, що ефективність ведення бізнесу дуже залежить від комунікативних можливостей його власників, курс із комунікації є важливим у системі підготовки підприємців з числа ветеранів.

Державною програмою з професійного (курсowego) навчання за 2021 рік скористалися 3328 ветеранів війни. Переважали уроки водіння – 2820 осіб, а курс з відкриття власної справи пройшли тільки 32 особи. Така ситуація потребує додаткового вивчення, оскільки в одному із досліджень навчальний курс підтримку щодо відкриття власної справи ветерани оцінюють як найбільш корисний для кар'єрного розвитку. Можна припустити, що програми курсowego навчання потребують перегляду на відповідність потребам як ветеранів, так і ринку, з більшою орієнтацією на розвиток підприємницьких навичок.

Серед ветеранів, які займаються підприємництвом, або колись займалися, майже третина має понад 5 років підприємницького досвіду. Ця категорія ветеранів може відігравати роль наставників (менторів) за принципом “рівний-рівному” (ветеран-ветерану).

Дослідження підтверджують, що ветеранам не вистачає коштів для започаткування та ведення бізнесу. Близько третини опитаних заявили, що їх стримує висока вартість оренди приміщень, землі та інших активів, відсутність пільгових умов для підприємців-початківців, бюрократія, перевірки, величезні штрафи, а також поточна економічна ситуація. Серед бар'єрів на шляху до власної справи було названо: відсутність необхідних заощаджень щоб дочекатися поки бізнес почне приносити дохід, відсутність досвіду підприємницької діяльності, відсутність знань щодо ведення бізнесу, страх втратити все, вклавши в бізнес.

З переліку основних фактори, які сприяють розвитку ветеранських бізнесів, ветерани найчастіше називають: пільги при започаткуванні бізнесу, бізнес-інкубатор (консультування, навчання, супроводу бізнесу), промоція (просування) ветеранських бізнесів на локальному рівні відмітили. Важливими є й обмін досвідом між власниками бізнесу та ветеранами, переваги для ветеранів-підприємців у тендерах оголошених державними чи місцевими органами влади, відшкодування відсотків за кредитами, навчання із започаткування власного бізнесу тощо .

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів, щодо факторів, які за їх думкою могли б сприяти ветеранським бізнесам

Джерело: Бортнічук Т.М.

Примітка: При опитуванні надавалася можливість обирати три варіанти відповідей, тому сумарна кількість відповідей по факторах перевищує 100%.

Серед думок ветеранів щодо шляхів покращення ветеранського підприємництва можна виділити наступне: потреба початківців у підтримці (доступ до обладнання, фінансів, грантових та пільгових програм), більше

комунікації влади та ветеранів, інформування про програми та можливості для ветеранів, зменшення бюрократичних перепон, створити мережу центрів підтримки малого бізнесу де б надавались консультації супровід та допомога з фіскальною службою.

Ветерани також говорять про необхідність: пільгового кредитування, грантових програм, зниження податків для підприємців-початківців, сприяння розвитку ветеранського бізнесу за допомогою місцевих програм безвідсоткових кредитування, податкових канікул, чи грантової допомоги, створення можливостей навчатися та розвиватися.

Окремою проблемою ветерани виділили корупцію. Зокрема, скаржилися на неможливість отримати земельні ділянки без хабаря. Мінімізувати такі ризики можна через добре вибудовану комунікацію між владою та ветеранськими організаціями. Розвиток інституційної спроможності таких організацій вирішувати підприємницькі проблеми своїх членів (звичайно, у рамках закону) може позитивно вплинути на динаміку розвитку ветеранського підприємництва.

Залученню ветеранів до сільськогосподарського підприємництва може посприяти існуюче на сьогодні право ветеранів на *першочергове* отримання земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, ведення особистого селянського господарства, садівництва і городництва, відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». Такі ділянки могли б стати основою сімейного фермерства, сприяти соціалізації ветеранів, вирішенню їх соціально-економічних та фінансових проблем. Нажаль, через недостатність ресурсів, навичок фермерства, більшість виділених ділянок ветеранами продається, що не забезпечує очікуваного соціально-економічного ефекту від даного інструменту.

На початку 2023 року Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України розпочала проєкт «Школа сімейного фермерства для ветеранів і ветеранок війни», що став можливим завдяки Програмі реінтеграції ветеранів, яку реалізує IREX за підтримки Державного департаменту США. Зменшити дефіцит підприємницьких знань у сфері сімейного фермерства, надати дорадчий супровід ветеранам, що хочуть цим бізнесом займатися, залучити ветеранів до фермерства - ключове завдання Школи.

Серед мотивів, які спонукають чи спонукали ветеранів до відкриття власної справи, переважають такі: бути сам собі господар, реалізувати власні ідеї, забезпечити краще життя своєї родини, фінансова незалежність, самореалізуватися як особистість. Щоб задумане стало реальністю, треба зробити низку важливих дій.

Вітчизняні дослідження демонструють, що проблеми ветеранського підприємництва в Україні схожі із тими, що є в інших країнах. Тому вивчення світового досвіду у цій сфері може допомогти не тільки сформулювати політику розвитку ветеранського підприємництва, застосувати апробовані іншими механізми та інструменти, а й уникнути помилок у цій справі.

Водночас, ветеранське середовище у кожній країні є особливим. Воно також постійно змінюється під впливом різних факторів. Тому дослідження проблем ветеранського підприємництва варто зробити предметом уваги вітчизняних науковців. Такі дослідження, у поєднанні з вивченням світового досвіду, мають стати основою для формування державної та місцевої політики підтримки розвитку ветеранського підприємництва, як загалом, так й в окремих сферах економіки, наприклад, у сільському господарстві.

Вирішенням проблем ветеранського підприємництва переймаються численні державні інституції. Важливо, щоб це завдання не залишалось тільки як обов'язок Міністерства у справах ветеранів України – інші органи влади теж мають бути долучені.

Для підтримки ветеранських підприємницьких ініціатив створюються різноманітні недержавні організації, коаліції. В тому числі за безпосередньої участі ветеранів. Вони діють часто за підтримки держави. Впровадження такої світової практики в Україні могло б прискорити процеси розвитку ветеранського підприємництва та додати їм сталості.

Роман Корінець
директор Національної асоціації
сільськогосподарських дорадчих служб України,
кандидат економічних наук

Олена Протченко,
консультант Національної асоціації
сільськогосподарських дорадчих служб України